

Péri Benedek

Egy török szultán Magyarországgal kapcsolatos versei

A 15. századdal kezdődően nem ritkaság, hogy az oszmán dinasztia uralkodói, hercegei nemcsak a kardot, hanem a tollat is kiválóan forgatták. A költő szultánok sorába tartozik I. Ahmed (1603–1617), aki bár a korbeli szokásoknak megfelelően megpróbálkozott a versírással, de talán a tehetség vagy a motiváció hiánya miatt nem tartozik a sok verset jegyző oszmán padisahok közé. Terjedelmét tekintve vékonyka versgyűjteménye, dívánja nemcsak Nagy Szülejmán, Muhibbí (Muhibbî, 1520–1560) vagy III. Murád, Murádî (Murâdî, 1574–1595) kivételesnek számító, hatalmas költői életművétől jár messze, de nem vetekedhet II. (Hódító) Mehmed, Avnî (‘Avnî, 1451–1481), II. Bajezid, Adlî (‘Adlî, 1481–1512) vagy I. Szelim, Szelimî (Selîmî, 1512–1520) mennyiségét tekintve szerényebb költői teljesítményével sem. Jelen írásban a Bahtî (Bahtî) költői néven is verselő szultán Magyarországgal kapcsolatos, a hangvételt, témáját tekintve a klasszikus költészet hagyományos versei közül több szempontból is kilógó két gazelje kerül górcső alá.

A gazel viszonylag szűk keretek közé szorított versforma. Bár a versmérték, a rím és a rím után esetlegesen következő, refrénszerűen ismétlődő elem, a *redif* kiválasztásában vagy a vers hosszúságát illetően a költők viszonylag nagy szabadságot élveztek, a gazel egyéb ismertetőjegyei, a felépítése vagy a rímképlete kötött volt. A gazel azonban nemcsak versforma, de a klasszikus perzsa és a perzsa mintára kialakuló török nyelvű költészeti hagyományok talán legfontosabb lírai műfaja is, amely „alapvetően a szerelemmel és a szépséggel összefüggő témákkal díszítetik fel”.¹

A gazel egyik egyedi jellegzetessége a hangvétele (*edâ*) vagy stílusa (*tarz*), amely attól függően, hogy a költő a szerelem, vagy a szerelemmel kapcsolatos témák melyik aspektusát helyezi verse középpontjába, lehet szerelmes (*âsikâne*, ‘âşikâne), korhely (*rindâne*, *rindâne*), misztikus (*szúfijâne*, *súfijâne* vagy *mutaszavvifâne*, *mutasavvifâne*) vagy bölcselkedő (*hekimâne*, *hekimâne*). Az *âsikâne* gazelben a költő kedvese szépségét dicséri, vagy a saját szenvedéseit, kedvese könnyörtelenségét részletezi.² A *rindâne* gazelek a kedves szépségét

<http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2019.2.37>

¹ Mu‘allim Nâcî, *İştilâhât-i edebîye*. İstanbul, 1307, 166.

² Az oszmán és a keleti török költészetben is példaképnek tekintett timurida kori perzsa költő, Abd ar-Rahmán Dzsamî (‘Abd ar-Raḥmân Câmî; megh. 1492) egyik dicsversében az *âsikâne*

kiteljesítő vagy éppen a szerelmi bánatot enyhítő bor és a borivás örömeit énekelik meg.³ A *mutaszavvifâne* hangulatú versekben a szerelemmel kapcsolatos szavak, fogalmak, költői képek spirituális dimenzióba kerülnek, s a gazel spirituális-misztikus értelmezést nyer.

I. Ahmed a korabeli szokásoknak megfelelően több műfajban is alkotott, de ahogy költőtársai, ő is leginkább gazeleket írt. Nem véletlenül, hiszen a gazel a klasszikus költészet legtöbbször tartott műfaja, mely minden más verstípusnál „hatásosabban nyugtatja meg a szívet, és növeli a vidámságot”.⁴ De nemcsak a befogadók, a szerzők szempontjából is a legfontosabb. „A gazel mutatja meg a költő képességeit, / A gazel növeli a költő hírnevét” – írta a 16. század egyik legnagyobb hatású költője, Muhammed Fuzûlî (Muḥammed Fuzûlî; megh. 1556) versgyűjteménye előszavában.⁵

A hírnév fontos a költő számára, aki mindent megtesz azért, hogy „tekintélyes nevével az ég sötétkéi papírlapját feldíszítse, és ékessé tegye, s nemes költői nevével e smaragd zöld kupolát felékszerezze és bearanyozza”.⁶ Ahhoz azonban, hogy a gazel jó legyen, és így elismerést, hírnevet hozzon a költőnek, meg kell felelnie a klasszikus költészet szigorú, ám a törökök esetében sokszor csak a közmegegyezésen és a hagyományon alapuló kánonjának. Mindenekelőtt igazodnia kell a klasszikus időmértékes verselés és a rímhasználat írott és íratlan szabályaihoz.⁷ A vers azonban pusztán attól még nem lesz jó, hogy a költő hibák nélkül kezeli a metrumot, és ügyesen válogatja rímeit.

gazelek lényegét fogalmazza meg.

Du şad ğazal bi-zabân-i muğannî va kavvâl

Bi-şarh-i aşk-i ħud va ħusn-i û kunî maşhûr

„Kétszáz gazelt a dalnok és az énekes nyelvével,
A saját szerelmeddel és az ő szépségével teszel híressé.”

Câmî, Kulliyât-i divân. Bâ muḥaddima-yi Farşîd İkbâl. Tehrân, 1385/2006, 565.

³ *Necâtî desünler* 'mondjanak' *redifre* írt, sok oszmán költőt megihlető és parafrázis írására sarkalló gazelje egy *rindâne* gazelek írására felszólító párverssel végződik:

Ey bâd-ı şabâ var yûri yârâna haber ver

Tarz-ı ğazeli şöylece rindâne desünler

„Szabá szellője, menj! Társaimnak mondd meg,

Hogy gazelt ilyen »korhely« hangon írjanak!”

Ld. Ali Nihat Tarlan, *Necati Beg divanı. İstanbul, 1997, 229.*

⁴ Ali-şir Nevâyî, *Mecâlisü'n-nefâis. Haz. Kemal Eraslan. Ankara, 2001, 4.*

⁵ *Ġazel bildürür şâ 'irîyü ħudretin / Ġazel arturur nâzımın şöhretin.*

Ld. Abdulhakim Kılınç, *Fuzûlî'nin Türkçe divanı. Edisyon kritik ve konularına göre Fuzûlî divanı. Doktora tezi. İstanbul, 2017, 595–596.*

⁶ ...nâm-i nâmîsi ser-levha-i siphr-i lâciverdiye zîb ü zîver ve taḥalluş-i kirâmîsi tâk-ı zebercediye zînet ü zer vere... Az idézet egy, a kérdésben teljesen autentikus forrásból, az 1596-ban elhunyt Dzsinnâni (Cinânî) versgyűjteményének előszavából származik. Ld. Tahir Üzgör, *Türkçe divân dîbâçeleri. Ankara, 1990, 384.*

⁷ Kinalizâde Haszân cselebi (Kinalizâde Hasan çelebi; megh. 1604) irodalmi antológiájának előszavában találékony költői képek sorával illusztrálja a vers és a versmérték szoros kapcsolatát:
...dürer-i âbdâr u lü'lü'-i şâhvar olduğıcün aña baḥr lâzım ve rûz-ı kâmil al-'ayâr u sikke-i

A korabeli irodalomkritikusok, „a költők mértékének mércéi, az ékesszólók rangjának meghatározói”,⁸ irodalmi antológiákban (*tezkiye*) ezekre a verstechnikai részletekre nem is vesztegetik a szót, a jó verssel kapcsolatban sokkal inkább a mondanivaló (*ma'nâ*) és a költői képzelet (*hayâl*) eredetiségének, a megfogalmazás (*edâ*) szépségének, ezen belül pedig a retorikai alakzatok (*şanâyî*) használatának fontosságát hangsúlyozzák.⁹ Véleményükkel nincsenek egyedül. Példák hosszú sorával támasztható alá, hogy maguk a leginkább érintettek, a versírással kapcsolatos tapasztalataikat megfogalmazó, verseiket feldicsérő költők is ezeket az elemeket tartották a legfontosabbnak.¹⁰

pür-revâc u i'tibâr olmağla şâhib-i vezn dâ'imdür. Bir mâhîdür ki deñizden cüdâ olmaz ve bir mâlik-i deryâdur ki baħrdan çıksa hayât u beķâ bulamaz. Bû'l-aceb rakķâşdur ki müdâm rakş u semâ'da iken dâ'ireden çıkmaz ve bir üstâd-ı gûyendedür ki bu deñli naķş u şavt okıyup her-bâr 'amel ü kârda iken bir kerre usûlden düşmez bu ne hâletdür ki pergârvâr 'âlemi zîr-i pâyna alup dînyâyı geşt ü güzârda iken aslâ dâ'ireden bîrûn olmaz bir cânbâz-ı sihrbâzdur ki elinden terâzü gîtmiz ve bir şayrafi-i naķķâddur ki bâzâr-ı cihânda mîzân u miyârsuz bir kâr itmez.

„Mivel a [vers] nedves gyöngy és királyokhoz illő igazgyöngy, szűksége van a tengerre (a *baħr* szó versmértéket is jelent), s mivel tökéletes minőségű arany és valódi, mindenki által elismert ezüstpénz, súlya (a *vezn* szó metrumot is jelent) van. Hal ő, mely a tengertől soha el nem válik, a tenger birtokosa, aki a tengertől elszakítva meg nem élhet. Különleges táncos is egyben, aki folytonosan táncol, mozog, de a körből (a *dâ'ire* szó a versmértékeket rendszerező, grafikusan is megjelenítő köröket is jelenti) soha ki nem lép. Mesteri dalnok, aki úgy jeleníti meg a képeket s a hangokat, hogy miközben tevékenykedik, a ritmust egy pillanatra sem töri meg. Milyen elragadtatott állapot ez, hogy miközben körzőként az egész világot tartja lábai alatt, a földet bejáró útja során a körívet soha el nem hagyja?! Csodákra képes kötél-táncos ő, aki kezéből a mérőrudat le nem teszi, s egyben körmönfont pénzváltó is, aki a világ vásárában mérleg és mértékek nélkül soha nem látható.”

Ld. Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şu'arâ*. Haz. Aysun Sungurhan. Ankara, 2017, 93. A világhálón: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55834,kinalizade-hasan-celebi.pdf?0>. (2019. október 27.)

⁸ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-şu'arâ*. Haz. Filiz Kılıç. İstanbul, 2010, 603.

⁹ Âşık Cselebi (Âşık Çelebi; megh. 1572) Zâtî (Zâtî; megh. 1547) költészetének legfőbb jellemzőit méltatva a következőket vetette papírra: *Ol kadar ma'ânî-i ğaribe ve hayâlât-i hâşşa-i 'acibe ve şanâyî-i bedî'îye ki eş'ârında ol cem' etmişdür; gayrî şâ'irde var idügi ma'lûm degüldür.* „Nem ismert még egy olyan költő, aki annyi kivételes mondanivalót, csak rá jellemző költői képet és retorikai alakzatot gyűjtött volna össze verseiben, mint ő.” Âşık Çelebi, *i. m.*, 1575.

A 16. század egyik legjelentősebb oszmán értelmiségije, a költőként is ismert Musztafa Âlî (Muştafâ 'Âlî; megh. 1600) nagy ívű történeti munkájának irodalmi antológia részében a következőképpen írja le, mi kell a jó vershez: *...şî'ire evvel mertebede lâzım olan bîkr-i ma'nâ ba'd ez ân libâs-ı edâ andan şonra tevriye ve isti'âre ve ihâm muħassenâtı idügi zâhir ü hüveydâ.* „Világos és nyilvánvaló, hogy a vershez először a mondanivaló szűzlányára van szükség. Rajta a megfogalmazás a ruha, s díszei a *tevriye*, az *isztîâre* és az *ihâm*.” Mustafa İsen, *Künhü'l-ahbâr 'ın tezkiye kısmı*. Ankara, 1994, 112.

¹⁰ II. Bajezid és I. Szelim korának ünnepekt költője, Revânî egy II. Bajezidhez írott dicsversében költeményének értékét emelendő arról győzködi az olvasót, hogy sorai egyedi mondanivalót tartalmaznak, s verseit virágoskerthez hasonlítja, melyben a betűk tövisei között kivirul a különleges gondolat rózsája:

Haft-ı nazmumdur cihâna gösteren ma'nî-i hâş

A mondanivaló frissessége és a költői képzelet gazdagsága mellett azonban a költők számára legalább ennyire lényeges a vers megfogalmazásának módja, a vers szavakba öntéséhez használt eszköztár. Ulví ('Ulvî; megh. 1587) a dívánjához írt előszavában azt fejtegeti, hogy minél találékonyabban és elméletesebben megfogalmazott a vers, s minél többféle kifejezőeszközt és retorikai alakzatot használ a költő, műve annál inkább hat a befogadóra.¹¹ Revânî (Revânî; megh. 1524) a költőket csalogányokhoz, a verseiket pedig rózsákhoz hasonlítva szintén a megfogalmazás és a költői alakzatok fontosságát hangsúlyozza.¹² Mesîhî (Mesîhî; megh. 1512) egyik versében még ennél is direkter fogalmaz, amikor arról ír, hogy az a költő, aki nem használ elegendő trópus, egész egyszerűen éhen hal.¹³

Az eddig elmondottak ismeretében vegyük most közelebről is szemügyre I. Ahmed két, Magyarországgal kapcsolatos gazeljét.

Az első szövege:

*Şûkr ü hamdüm anjadur cân ü gönjülden ki şekûr
Ehl-i islâmuñ olup yâveri kılmış manşûr
Peştenün fethi Budin ehline cân-bahş oldı
Bu beşâret haberi kıldı cihânı mesrûr*

Bu kaçan olur ki izhâr eyleye her hâr gül

„Költeményeim sorai különleges mondanivalót adnak a világnak,

Ahogy a tövisek között is kivirul a rózsza.”

Ld. Ziya Avşar, *Revânî divânı*. Ankara, 2017, 107. A világhálón: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0>. (2019. október 27.)

Bihistî (Bihistî; megh. 1571) arra hívja fel olvasói figyelmét, hogy az új és friss költői képek nélkül a vers értéktelen, s szerzőjének sokkal inkább a szégyen, semmint a hírnév a jussa.

Adına şî'r okımaklık ey Bihistî 'ayb olur

Her gazel kim olmaya içinde bir tâze hayâl

„A (kedves) nevére verset mondani, ó Bihistî, nagy szégyen,

Ha a gazelben nincsen friss gondolat.”

Ld. Edirneli Nazmî, *Mecma'u'n-nezâ'ir*. Haz. M. Fatih Köksal. Ankara, 2017, 947. A világhálón: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0>. (2019. október 27.)

¹¹ *Suhan her ne kadar zarâfet ü leîâfetle pîrâste ve kelâm her ne denlû 'ibâret ü isti'âretle ârâste olsa ol kadar müessir ve okuyanlar müteessir olur.*

Vö. Üzgör, i. m., 336.

¹² *Kelâm bâğınun bülbül-i gûyâları ve nazm gülîstânınun mûrg-ı hoş-nevâları gülbün-i gülîstân-ı 'ibârat ve gonce-i bahâristân-ı isti'ârâtdan sühân-sâz ve nağme-perdâz olmışlardı.* „A szavak kertjének éneklő pacsirtái és a verselés rózsakertjének csattogó csalogányai a kifejezősek rózsakertjében kibomló rügyeiből és a metaforák tavaszi ligetében felfeslő bimbóiból fűzték fel dallamos éneküket.” Vö. Avşar, *Revânî*, 23.

¹³ *Ger şanâ'î şatmazam şî'r içre olmazam dirî*

Lâ-cerem şan'at gerekdür kılmağa kesb-i ma'âş

„Ha a verset nem tölténém meg retorikai alakzatokkal, nem élnék meg,

Nincs vita, ahhoz, hogy megéljek, kellenek a trópusok.”

Ld. Mine Mengi, *Mesîhî divânı*. Ankara, 1995, 186. G107/VI.

*Lîk kâni ‘ degülem ben buña Hakdan umaram
Engürüsün haber-i fetih dahı ede zühûr
Münhezim eyleyeler gayret ile küffârı
Cünd-i islâma vere fursat ü nuşret o Ğayûr
Aĥmedâ zulmet-i küfri giderüp ol Hâdî
Mîhr-i î mân ile küffâr iline toldura nûr*
„Hála annak s köszönet jár, ki nekünk jót sokat ad,¹⁴
Kezet ád híveinek, s nézd, diadalmas ez a had.
Pest, ha hódol, kivirul, s újra feléled Buda, lám,
Győzelem híre nyomán, nézd, a világ mint vígad.
Ez nekem még nem elég; égre tekint, kérve, szemem,
»Üngürüs népe behódolt neked« – ezt mondja szavad!
A gyaúrt kérlek, erőddel leigázni te segíts!
Ha velünk vagy, az igaz hit hada győz, s nem lankad.
A gyaúr lelke sötét, Ahmed! Uram, bölcs vezetőnk!
Nap a hit. Fénye világítsa be nekik ma utad!”

Az időrendi sorrendben korábbi költemény, az 1602. október 6-ától magyar kézen lévő Pest 1604. szeptemberi visszafoglalásának állít emléket.¹⁵ A szultán a verséhez egy, az oszmán költészetben viszonylag sokat használt mértéket, a *remel-i müsemmen-i mahbûnt* (*remel-i müsemmen-i mahbûn* - - - vagy . . . | . - - | . . . | . - - | . . - vagy - -) választotta, melyet maga is könnyedén tudott kezelni. A ritmust nem törik meg verstani hibák, s a török költészetben bocsánatos bűnnek számító *imâle-i maksûre*, vagyis a rövid török magánhangzó megnyújtásának eszközét is csak egyszer, a harmadik párvers második félsorának utolsó ütemében veti be (*ede* - -). A rímkezelés sem tér el a klasszikus kívánalmaitól. A szultán a viszonylag gazdag *-ûr* rímbokorból válogatott gazeljéhez: a rímhorozó szavak mind arab eredetűek, jól illeszkednek a klasszikus rímtan szabta szabályokhoz, így a verset nem csúfítja kifogásolható rím.

¹⁴ Mivel a vers magyar fordítása kísérlet arra, hogy lehet az eredeti metrumot (. . . - / - . . . | . - - | . . . | . - - / - -) és versformát megőrizve a szöveget átültetni, ezért a magyartítás nem követi pontosan a török eredetit. A szó szerinti fordítás ez:

Szívből jövő hála és köszönet jár annak, aki sok jót ad,
[Hiszen] segítette az iszlám népét és győztessé tette.
Pest elfoglalása lelket öntött Buda lakóiba,
Az örömhír az egész világot megvidámította.
Én mégsem vagyok elégedett. A Végső Igazságtól azt várom,
Nyilatkoztassa ki Üngürüs elfoglalásának hírét.
Akaratával futamítsa meg a hitetleneket,
Az iszlám seregének adjon lehetőséget és győzelmet a Védellemező!
Ahmed, szüntesse meg az Útmutató a hitelenség sötétjét,
A hit napjának fényével töltse el a hitetlenek népét!

¹⁵ İsa Kayaalp, *Sultan Ahmed divanı'nın tahlili*. İstanbul, 1999, 210.

A gazel témája azonban már korántsem illik a műfaj hagyományos témái közé. A vers központi motívuma a háború, a hódítás, a hitetlennek mondott ellenség megtérítése. A vers tulajdonképpen egy fohász, a szultán imája, melyben hálát ad Istennek Pest elfoglalásáért, s egyúttal arra kéri, segítse hozzá Magyarország teljes meghódításához.

Ahogy a témája, úgy a gazel hangulata is eltér a klasszikus költészetben megszokottaktól, s a korábban már említett kategóriák (*ásikâne*, *rindâne* stb.) egyikébe sem illeszthető be, azok egyetlen jellemzője sincs meg benne. A vers főszereplője a szultán, akire a klasszikus gazelek gyakran szintén személyesen jelen lévő, egyes szám első személyben megszólaló szerelmes költőjétől eltérően, nem jellemző sem a türelem (*şabr*), sem az elégedettség (*kanâ'at*). Éppen ellenkezőleg. A szultán ahelyett, hogy a szerelmesekhez hasonlóan visszahúzódna, és megbékélne a sorsával, az előtérbe tolakszik, elégedetlenkedik (*Lik kâni 'degülem...* „Nem vagyok elégedett...”), és igen harcias hangot üt meg.

A gazel kulcsszavai is jól tükrözik a vers témáját és hangulatát: *manşûr* 'győzedelmes', *feth* 'meghódítás', *münhezim* 'megfutamított', *gayret* 'eltökéltség', *cünd* 'sereg', *nuşret* 'győzelem'. Valamennyi a hódítás, a háború fogalma köré szerveződő szemantikai mező eleme, mely a hagyományos gazelben meglehetősen ritkán kerül ennyire domináns helyzetbe.

A szultán mondanivalójának megfogalmazásában azonban nemcsak ez a szokatlan. Már esett róla szó, hogy a vers milyenségét és így a befogadóra gyakorolt hatását is alapvetően meghatározza, hogy a költő milyen és mennyi költői képpel és retorikai alakzattal díszíti fel. Ebből a szempontból nézve I. Ahmed költeménye teljesen „üres”. Latîfi (Latîfî, megh. 1582), a 16. század egyik meghatározó irodalomkritikusa akár erre a versre is érthette volna azt az erősen lesújtó véleményt, amellyel egy Ahmedî-i Rûmî (Ahmedî-i Rûmî) nevű poéta költészetéről írt: „mentes a költői képzelettől és a trópusoktól”.¹⁶ A korabeli műkritika ismervei alapján tehát a szultán verse nem túl érdekes, s történeti forrásként sem az. Egyedüli értéke abban a körülményben rejlik, hogy a klasszikus gazelek döntő többségével ellentétben pontosan tudható: szerzője mikor és milyen események hatására írta.

I. Ahmed az egy évvel későbbi, 1605 őszén lejátszódott, oszmán szempontból diadalmas eseményeknek, Esztergom és Visegrád ostromának és elfoglalásának is versben állított emléket, s ez a gazel mintha a fenti költemény ikertestvére volna.¹⁷

Bi-ḥamdillâh ki kılmış dîn-i islâm'ı Hudâ manşûr
Vişigrad ile Estergonı almışlar olup mesrûr
Guzât-ı müslimîne erişüp 'avnî ol Qahhârı
Urup küffâra top-ı kahrı kılmışlar yine maḥhûr

¹⁶ Latîfi, *Tezkiretü'ş-şu'arâ ve tabsiratü'n-nuzamâ*. Haz. Rıdvan Canım. Ankara, 2000, 168.

¹⁷ Kayaalp, *i. m.*, 210–211.

Çü küffâr iline âteş bıraķdılar idüp nâgeh
‘Aceb mi bu ħarâretten kral olsa yine maħrûr
İtâ ‘at eyleyüp serdâra cân ile çalıřmıřlar
Du ‘âm oldur ki ‘indallâh olalar cümlesi me ‘cûr
Çün erdi müjde-i feth-i bu iki kal ‘anuĸ Baħtî
‘Aceb mi ehl-i islâm ‘uĸ řebi Kadr olsa rûzı Sûr
 „Köszönjûk, Istenûnk, hogy most csatákat nyert a muszlim had,¹⁸
 Visegrád vára, Esztergom övék immár, ma mind vigad.
 A Győzelmes segít mindig, ha hitharcos csatázik, vív,
 Szalad, fut sok hitetlen, mert kilőtték rá az ágyúkat.
 Gyaúrok népe tűzben sül, a hőségben megég minden,
 A lángoktól az átok, gaz király is, tudd, hogy elhamvad.
 Parancsot kaptak, és ôk mind vitézül víva harcoltak,
 Remélem, hogy az Istentől ajándékot, kegyet kapnak.
 Örömhír jött ma, halld, Baħtî! Miénk lett már a két nagy vár!
 A Sors Estéje éjünk, és az Áldott Nap ma ránk virrad!”

A vers főbb jellemzői, a témája, a hangulata, a megformálása, a kulcsszavai, a retorikai alakzatok hiánya szinte egy az egyben követi a korábbi mintát. Az egyezés még a rímválasztásra is kiterjed. A két vers között jelentősebb különbség a formai ismérvek közül csak a metrumban mutatkozik. Második gazeljéhez a szultán az előzőtől eltérően a lassabb, a témához és a vers hangulatához ezért talán kevésbé illő, de az oszmán költészetben sokat használt metrumot, a *hezeds-i müszemmen-i szálímot* (*hezec-i müsemmen-i sâlim*; . - - - | . - - - | . - - - | . - - -) választotta. Döntését minden bizonnyal a kényszer szülte. A két elfoglalt vár neve ugyanis metrikai sajátosságuk miatt csak nagy nehézségek árán illeszthető be a korábbi versnél alkalmazott s az ütemkezdő rövid szótagok miatt gyorsabb, a témához jobban illő versmértékbe.

A Magyarországgal kapcsolatos két vers szinte egyetlen elemében sem felel meg a klasszikus gazelektől elvártaknak, s a korabeli műkritikusok még köze-

¹⁸ Az előző vershez hasonlóan a fordítás igyekezett megtartani az eredeti metrumot (. - - - | . - - - | . - - - | . - - -) és a versformát. A szó szerinti, prózai fordítás:

Hála legyen Allahnak, hogy az Isten az iszlám seregét győzedelmessé tette,
 Elfoglalták Visegrádot és Esztergomot, és vidámak lettek.
 A muszlim hitharcosokhoz eljutott a Győzedelmes segítsége,
 A bosszú ágyúját a hitetlenekre kilőtték, és megsemmisítették őket.
 A hitetlenekre tüzet vetettek,
 Csoda-e ha ebben a hőségben elhamvad a király is?
 A vezérnek engedelmeskedve, lelkesen harcoltak,
 Imában azt kérem, valamennyien kapják meg jutalmukat.
 Baħti, tegnap érkezett meg a két vár elfoglalásának híre.

Csoda-e ha a muszlimok éjszakája ma olyan, mint a Korán sugalmazásának estéje, nappala pedig a feltámadás napjához fogható?

pesnek sem értékelték volna őket, ahogy Latîfî tette ezt egy Ezherî (Ezherî) nevű költő verseivel, aki legalább „külsőleg színes szavakat és retorikai alakzatokat használ, de a tartalmat illetően a mondanivalója egyszerű”.¹⁹

A két vers azonban nemcsak a klasszikus gazelek nagy többségétől különbözik, de kilóg a szultán többi verse közül is, melyek bár nem remekművek, de többé-kevésbé megfelelnek a hagyományos gazellel szemben támasztott elvárásoknak.

A klasszikus költészet világa roppant mód hagyománytisztelő, az újításokat nagyon nehezen fogadja be. A 16. században ezért nem számíthatott túl nagy támogatottságra, s tűnt el gyorsan az Edirneli Nazmî (Edirneli Nazmî; megh. 1585) nevével fémjelzett költészeti irányzat, a *türki-i baszît* (*türki-i basît*), melynek követői arra törekedtek, hogy a perzsa klasszikus költészetből örökölt hagyományos formákat, szóhasználatot új megoldásokkal, egyszerű török szavakkal váltsák fel.²⁰ Az irodalmi közízlés ilyesfajta mozdíthatatlanságának, az irodalmi hagyomány merevségének, az újításokkal szembeni tartózkodásának ismeretében felmerül a kérdés, hogy vajon a szóban forgó két gazellel van-e előképe, létezik-e a klasszikus perzsa vagy török nyelvű költészetben olyan vers, amely a szultán számára mintául, hivatkozási alapul szolgálhatott.

A hagyományos *ásikâne* gazelekben nem ritka, hogy felbukkannak a háború képei, s a költő kedvesét, akibe reménytelenül szerelmes, vad és vérszomjas török ifjúként ábrázolja, aki jól bánik az íjjal és a karddal.²¹ Számtalan példát lehet hozni az olyan klasszikus gazelre, ahol a harc és a szerelmes költészet kulcsszavai, metaforái keverednek egymással.

Ritkán ugyan, de előfordul, hogy a háborús metaforarendszer a gazel egészét végigkíséri. Kiváló példája az ilyen verseknek az Edirneli Nazmî által 1524-ben összeállított imitációgyűjteményben megőrzött parafrázishálózat három gazelje. Nihání (Nihânî; megh. 1546 után) verse II. Bajezid uralkodása idején, Zátí gazeljei I. Szelim alatt, az irániak ellen vezetett, hatalmas győzelmet jelentő 1514-es hadjárat során vagy után íródtak.²² Nihání és a hangulatában, témájában hozzá nagyon közel álló egyik Zátí-gazel egy hagyományos oszmán dicsőítő költemény, kaszída bevezető sorait idézi. Egy-egy természeti kép – Nihánínál ez virágoskert, Zátínál a közeledő hajnal – leírásába keverednek az irániak, a kizilbasok ellen vívott háborút felidéző költői eszközök. Zátí másik versében, melyben az 1515 májusában elfoglalt kemáhi vár meghódításának állít emléket, a hagyományos *ásikâne* gazelek elemei keverednek a szafavidák elleni hábo-

¹⁹ Latîfî, *i. m.*, 170.

²⁰ E költői kísérletről és a témával kapcsolatos korábbi szakirodalomról ld. Hatice Aynur, Rethinking the Türkî-i Basît Movement in Turkish Literature. *Archivum Ottomanicum* 25 (2008) 79–97.

²¹ A kérdés legújabb feldolgozását ld. Dominic Parwez Brookshaw, To Be Feared and Desired. Turks in the Collected Works of ‘Ubayd-i Zākānī. *Iranian Studies* 42 (2009) 725–744.

²² Edirneli Nazmî, *i. m.*, 1651–1652.

rút idéző szavakkal, kifejezésekkel. Ezek a versek – főként céljukat és remélt közönségüket tekintve – mégis különböznek I. Ahmed gazeljeitől. Míg Ahmedéi a hitetlenek elleni harc ideológiájába csomagolt, verses politikai propagandaszövegeknek is felfoghatók, Niháni és Zátí versei, illetve a hozzájuk hasonló hangvételű gazelek elsősorban költői alkotásnak készültek, egyes esetekben panegirikus célzattal, s mellékesen a kizilbasok vagy egyéb hitetlennek, eretneknek nyilvánított ellenség elleni harcról is megemlékeznek.

A perzsa hagyomány klasszikus korszakában, abban a korszakban, mely Abd ar-Rahmán Dzsámi munkásságával zárul, s mely mintául szolgált a klasszikus oszmán hagyomány létrejöttékor, a háború, a hódítás, a hitharc képei nem díszítő elemekként, hanem a vers központi témájaként egyértelműen nem a gazelek, sokkal inkább a dicsőítőtemények, a kaszídák világához tartozott.²³ A klasszikus perzsa költészeti hagyománynál sok szempontból rugalmasabb oszmán irodalmi közegben azonban a 16. század közepére több példát is látni ezekre a hagyományostól eltérő témájú gazelekre, közöttük az I. Ahmed verseire hasonlító, első személyben, gazel formában íródott, propagandisztikus költői szövegekre.

I. Szelim a győztes iráni hadjárat mellett Egyiptom 1517-es meghódításának is emléket állít: „Isztambulból, a fővárosból Iránba vezetem sereget / A megrovás vérébe meríttem a vörös fejűeket” kezdetű versében.²⁴ A szultán diadalait

²³ Julie Scott Meisami, *Structure and Meaning in Medieval Arabic and Persian Poetry. Oriental Pearls*. London–New York, 2003, 47.

²⁴ *Laşkar az taht-i Sitânbul sûy-i İrân tâhtam*
Surh-sar-râ ğarġa-yi hûn-i malâmat sâhtam
Şud ğulâm-i himmatam az cân u dil vâlî-yi Mişr
Tâ livâ-yi ħusravî bar nuh falak afrâhtam
Kard az mulk-i 'Irâķ în mujda âhang-i Hicâz
Çang-i nuşrat-râ çu dar bazm-i zâfar ba-nvâhtam
Mâ-varâ an-nahr az tîĝam şuda ğarġa-yi hûn
Çaşm-i duşman-râ zi kuhl-i İşfahân pardâhtam
Âb-i Âmû az sar-i har mû ravân şud ħaşm-râ
Şud 'araġ-rîz az tab-i ğam çûn nazâr andâhtam
Şâh-i Hind az laşkar-i farzâna-am şud pil-i mât
Bar bisât-i mulk çûn şatranc-i davlat bâhtam
Ay Salîmî şud bi-nâmam sikkâ-yi mulk-i cihân
Tâ çu zar dar pûta-yi mihr û vafâ ba-gdâhtam
 „Isztambulból, a fővárosból Iránba vezetem sereget,
 A megrovás vérébe meríttem a vörös fejűeket.
 Eltökéltségem szolgája lett Egyiptom kormányzója,
 S az én királyi zászlóm lengi be mind a kilenc eget.
 Irak fejedelemségéből az örömhír Hidzsász fele indult,
 Mikor a diadal lakomáján kezem győzelem-lantot pengettet.
 Transzoxániát a kardom vérbe borította,
 Iszfahánból származó porfestékkal kentem meg minden ellenséges szemet.
 Az Oxus vize folyt végig az ellenség minden egyes hajszálán,

és hódító terveit soroló gazel formailag, tartalmilag és hangulatát tekintve is sokban hasonlít I. Ahmed két gazeljéhez.

Formailag a legszembetűnőbb, hogy metruma, akárcsak I. Ahmed két gazel-jének versmértéke, a török nyelv szempontjából könnyen megszeliíthető, s ezért a török klasszikus költészetben alapmetrumnak számít. A *remel-i müsemmen-i mahzûf* (*remel-i müsemmen-i mahzûf*; - . - - | - . - - | - . - - | - . -) a török nyelvű gazel-költészetben a legnépszerűbb és a legtöbbet használt időmértékes versmérték, amely a Pest elfoglalását megéneklő gazeljével egy versmértékcsaládba tartozik, s a klasszikus verstan szerint a másik gazel metrumával is szoros rokonságban áll.

Szelim gazelje I. Ahmed két verséhez hasonlóan a háború, a hitharc témáját állítja a középpontba, s akárcsak a már ismertett két vers esetében, sem hangulatában, sem megfogalmazásában nem fedezhetők fel a klasszikus szerelmi líra főbb elemei, jellegzetes motívumai, az *ásikâne* versekben használt költői képek, retorikai alakzatok. Az *ásikâne* gazelekkel ellentétben, ahol a lírai én és a költő valóságos személye gyakran nem esik egybe, Szelim gazeljének főszereplője maga a szultán, akiből I. Ahmedhez hasonlóan hiányzik a klasszikus költészet szerelmes költőjének minden jellemvonása. Szelim is harsány és harcias. Büszke diadalaira, győztes iráni hadjáratára, egyiptomi sikerére, arra, hogy a korabeli muszlim világban Iraktól a muszlim szent helyekig mindenütt győzelmeiről beszélnek. A hadi sikerekből azonban, akár I. Ahmednek, neki sem elég, végső céljaként az indiai uralkodó legyőzését jelöli meg. A vers politikai propagandaszöveggént is értelmezhető: felsorolja, a szultán eddig mit ért el, és terveiből mi van még hátra. A gazelben az isteni segítség motívuma nehezebben észrevehető módon bár, de megjelenik akkor, amikor Szelim arról beszél, hogy a világ feletti uralmat jelképező érmét azért sikerült a nevére veretnie, mert a szeretet, vagyis az Isten iránti odaadás és a hűség, vagyis az Allah ügye iránti elkötelezettség olvasztótégelyét arannyal töltötte meg.

Szelim gazelje, bár a trópusok tekintetében nem annyira üres, mint I. Ahmed versei, hiszen jó pár hagyományos retorikai alakzat felfedezhető benne, saját *ásikâne* gazeljeihez képest meglehetősen lapos.

A korabeli oszmán műítészek Szelim gazeljeit értékelve sorainak legfőbb jellegzetességeként a retorikai sokszínűséget emelik ki. Kinalizáde Haszán cselebi irodalmi antológiájában a szultán párverseit egyértelműen a retorikai szempontból kiváló alkotások közé sorolja, amikor Szelim sorait a következő

S a gond hevétől kiverte őket a veríték, mikor látták tekintetemet.

Az indiai sáh dicső seregem láttán mattot kapott elefánt,

Mikor az uralkodás vánkosán, a szerencse sakkjátszmájában tettem lépéseket.

Ó, Szelími! Nevemre verték a világ uralmának pénzét,

Anyaga arany, olvasztótégelye hűségem és az Isten iránti szeretet.”

Ld. Paul Horn, *Dīvān-i balāġat. ‘Unvān-i Sulṭān Salīm ḥān-i avval*. Berlin, 1904, 86.

szavakkal dicséri: „Az alábbi híres párversei és a retorika jelét viselő kezdő sorai oly módon kerültek megfogalmazásra, hogy a világon mindenki egyetlen apró fénymorzsából is megtudhassa, milyen a Nap, és a tudás tengerének gyöngyházai egyetlen cseppből is felmérhessék, milyen is ez a végtelen mélységű és partok nélküli óceán.”²⁵ *Tezkiré*jében Latîfî is Szelim költészetének ezt a jellegzetességét emeli ki, amikor arról ír, hogy „retorikai természetű verseit az ékesen szólók és a rétorok elismerik, és nagyra tartják”.²⁶

Szehî bej (Sehî bey; megh. 1548), a legkorábbi oszmán antológia szerzője nem említi I. Szelim verseinek ezt a vonását, ám tesz egy roppant érdekes és az övéhez hasonló hangulatú versekkel kapcsolatosan fontos megjegyzést: „...ragyogó verseket és kellemmel teli bejteket írt, s ezeket dívánba gyűjtötte. Valamennyi szerelmes és vitézi hangvételi” – majd, mintegy a szóban forgó gazel bevezetőjeként, így folytatja: „ezt a gazelt bátorságához és vitézségéhez illően fogalmazta meg.”²⁷

Szehî bej mondataiban az I. Szelim és I. Ahmed gazeljeihez hasonló, a gazeleket hangulatuk alapján *ásikâne*, *rindâne*, *szúfijâne* stb. csoportokba soroló hagyományos felosztás egyik kategóriájába sem illő, harcias hangvételi költemények besorolása szempontjából elgondolkodtató megállapításra jut. Az antológia szerzője ugyanis a szultán verseit két csoportra osztotta: szerelmesekre (*ásikâne*) és vitéziekre vagy virtussal telikre (*merdâne*; *merdâne*), s úgy tűnik, ide tartozónak ítélte Szelim szultán harcias hangvételi versét. A *merdâne* kifejezés mint a gazelek egyik típusának elnevezése, nem használatos a perzsa és a török irodalomtörténetben, s a korabeli források közül is csak itt szerepel. Nem tudni, hogy a terminus Szehî bej találmánya-e, az mindenesetre valószínűnek látszik, hogy a korabeli műkritikusok és a modern irodalomtörténészek szótárában talán azért nem vert gyökeret, mert az I. Ahmed és I. Szelim verseihez hasonló, a Szehî bejnél használt kifejezéssel élve *merdâne* hangvételi gazeleket eddig sokan inkább kezelték poetikai szempontból gyenge versekként, semmint a gazelek önálló csoportjaként.

A gazelek ezen típusának létét természetesen az igazolhatja a legbiztosabban, ha az eddig megemlített hármon kívül vannak még olyan versek, amelyek a korábban már ismertetett formai és tartalmi sajátosságokat mutatják. A metrumuk könnyen idomítható, egyes szám vagy többes szám első személy-

²⁵ *Bu bir iki ebyât-ı nâmdâr ve meâlî-i belâgat-şî'âr îrâd olındı ki halk-ı cihân zerreden hürsîd-i rahşâna istidlâl idûp gavvâşân-ı 'irfân yek-âatresi ile deryâ-yı mevvâc-i bî-bûn ü kerâne intikâl edeler.*

Kınalızâde Hasan Çelebi, i. m., 140.

²⁶ *...eş'âr-ı belâgat-şî'ârı 'inde'l-fużâlâ ve'l-büleğâ makbûl u mu'teber...*

Latîfî, i. m., 150.

²⁷ *...eş'âr-ı ğarrâ ve ebyât-ı ra'nâ yazub dívân etmişlerdir. Cümle 'âşıkâne ve merdâne vâkı' olmuştur. ... Bu gazel şücâ'atına ve bahadurlığına münâsib demiştir.*

Edirneli Sehî, *Tezkire-i Sehî. Tâbi'* ve nâşiri Mehmet Şükrî. İstanbul, 1325, 16.

ben íródtak, retorikailag laposak, megfogalmazásuk lényegre törő, és a nyelvezetük egyszerű. Ha a nyelvük török, a klasszikus költészetben megszokottal ellentétben kevés arab és perzsa szó van bennük.

A 15–16. századi török nyelvű klasszikus költészetben nem egy, a fenti kritériumoknak megfelelő vers született, s talán nem véletlenül, mindegyiknek a szerzője uralkodó. II. Bajezid, Muhammed Sejbáni (Muhammed Şeybânî; megh. 1510) özbeg kán, Nagy Szülejmán és a krími tatár kán, II. Gází Giraj (Ġâzî Giray; megh. 1607) versgyűjteményében több olyan török nyelvű gazel is található, mely témájában, megfogalmazásában, hangulatában, sőt még a versmérték megválasztásában is hasonlít I. Ahmed már tárgyalt két költeményére.

Bajezid többes szám első személyben, *remel-i müszemmen-i mahbûn* versmértékben megírt gazelje a hitharcnak beállított hódításról szól, és egy konkrét történeti eseményről emlékezik meg, amikor az 1484-ben a Moldvai Fejedelemség ellen indított, sikeres hadjárat diadalát ünnepli. Metruma megegyezik a Pest elfoglalását ünneplő gazel versmértékével, s hozzá hasonlóan retorikailag lapos.²⁸

Muhammed Sejbáni több olyan verset is írt, amelyben megtalálhatók a felsorolt jellemzők. A minden bizonnyal a hidzsra szerinti 914-es év elején (1508.

²⁸ Devlet ü baht ü sa ‘âdet bize çün yâr oldı
Nerd-i ğamda dil-i bed-ĥ’âhuñ işi zâr oldı
Şol şehinşehligi erzânı kılıpdur bize Hâķ
Ki cihân şehlerine bende demek ‘âr oldı
Dîn-i islâmunuzun şem’-i seb-efrûzı dahı
Ehl-i küfrün yûregi yaĝıle yanar oldı
Kara Boĝdan gözine ‘âlemi tâ târ etdüm
Emrûme tâbi‘ olan serveri Tâtâr oldı
‘Adliyâ her ne murâduñ var ise verdi Hâķ
Ârzü dilde hemîn vuşlat-ı dildâr oldı

„Amikor az áldás és a szerencse társunkul szegődött,

A bánat ostáblajátékában az ármány többé nem győzött.

Tekintélyes királyi méltóságot adott nekünk az Ég,

»A szolgaság is nagy tisztességg«, sok király így mentegetőzött.

Iszlám a mi hitünk; éjt bevilágító lámpásában,

A hitetlenek szívéből préselt zsír perzselődött.

Moldva népének a világot sötétté tettem,

Minden vezetője nekem tatárként hódolt.

Adli bármi is volt a vágyad, megadta az Ég,

Szívembe a kedves láthatása befészkelődött.”

Ld. Yavuz Bayram, *Adli dîvânı*. Ankara, 2018, 179. Mivel a fordítás során fontos volt a versélmény megőrzése, ezért a magyar szöveg nem pontosan követi az eredetit. A második párvers pontosabb fordítása: „Olyan magas uralkodói méltóságot adott nekünk a Végső Igazság/Hogy a világ uralkodói elpirultak, amikor azt mondták, »A szolgád vagyok.«” A harmadik párvers pontosabb változata: „Iszlám hitünk éjszakát beragyogó lámpása pedig/A hitetlenek szívének olajával világított.”

május–június) történt eseményeknek,²⁹ Eszterábád (Esterâbâd) elfoglalásának és Badî az-Zamân (Badî‘ az-Zamân, megh. 1515) timurida herceg legyőzésének emléket állító gazelje többes szám első személyben és a legegyszerűbb török versmérték a *remel-i müszemmen-i mahzûf* felhasználásával íródott.³⁰ Önéletrajzi elemeket tartalmaz, az eretnekek, a kizilbasok és a hitükre áttérő timuridák elleni hitharcról szól, és retorikai szempontból teljességgel érdektelen.

Többé-kevésbé ugyanezek a jellemzői Szülejmán szultán két idevágó gazeljének is. A több mint háromezer gazelt tartalmazó dívánban sorrendben korábban szereplő versről túl sok jó szintén nem mondható el retorikai szempontból, hiszen nem valami bonyolult alkotás.³¹ Az egyszerű hasonlatok és

²⁹ Az események leírását ld. Hasan Beg Rûmlû, *Aḥsan at-tavâriḥ*. Taşhîh va taḥşiya-yi ‘Abd al-Ḥusayn Navâ’i. Tehran, 1384/2005, 1036.

³⁰ *İşbu yaz faşlında ‘azm-i Esterâbâd eyledük*
‘Adl u dâd ile bu ilni asru âbâd eyledük
Bu Timûr oğlanları tağayyur kıldı mezhebin
Kim kızıl bôrk dînige kirdise ber-bâd eyledük
Asru bî-insâflardın kaygulu erdi bu il
Merḥamet birle bu ilning kõnglini şâd eyledük
Ḥaḳ ta ‘âlâning yolıda ol ḳadar kim berdi dest
Çapıban islâm tîḡın ilni irşâd eyledük
Çün şerî‘at yolıda koyduḳ ḳadem iḥlâş ile
Barça ‘âlemni şerî‘at birle münkâd eyledük
Günbed-i Kâbûs ile yaylap uşol Gûrgân suyn
Kim kızıl bôrk cihetidin biz ‘azm-i Bağdâd eyledük
Bu Şibânî bu tavâyif beglerini ḳavlaban
Zulm ü cevrin kõteriben ilge kõp dâd eyledük
 „Most a nyáron a célunk Eszterábád volt,
 S igazsággal orvosoltuk, mit a népe panaszt.
 Ezek a Timur-fiak bizony elhagyták hitüket,
 S mi megöltük azt, ki a kizilbas hitének hajbókolt.
 Nagy igazságtalanságtól szenvedett sok ember,
 Kegyüinktől víg mind, már senki sem lehangolt.
 Azt, aki az Isten útján nekünk kezét adott,
 Az iszlám kardjával vezettük; senki el nem kóborolt.
 Mivel a saria útját tiszta szívvel jártuk,
 A sariának az egész világ behódolt.
 Günbed-i Kabúsnál, a Gurgán vizénél telt a nyár,
 Majd a kizilbas miatt seregünk Bagdad felé lovagolt.
 Sejbáni legyőzte a törzsek bégjeit,
 A szenvedésnek vége; az önkény immár meglakolt.”
 Ld. Yakup Karasoy, *Şiban Han dívânı. İnceleme, metin, dizin, tıpkıbasım*. Ankara, 1998, 164–165. A második párvers pontosabb fordítása: “Ezek a timuridák megváltottatták felekezetüket/Azt, aki a vörös sapkások hitére tért, megsemmisítettük.”

³¹ *Yelmenür ḳan içmege her dem-be-dem şemşîrümüz*
Toḡrulup gütü ‘adûnuḡ cânın ala tîrümüz
Teşneyüz ḥûn içmege biz bir niçe ḥûnilerüz
Ma ‘reke güninde dâ‘im böyledür tedbîrümüz

megszemélyesítések mellett azonban felbukkan a versben egy irodalmi utalás. A negyedik párvers első félsora ugyanis egy hagyományosan Alinak, a síiták által „szentként” tisztelt kalifának tulajdonított vers egyik sorából vett idézet. Az eredeti arab nyelvű szöveg érdekes módon feltűnik egy levélben, amelyben Jakúb (Ya‘kûb; megh. 1490) akkojunlu uralkodó gratulál II. Bajezidnek a moldvai hadjárat és a hitetlenek elleni hitharc sikeréhez.³² Talán ennél is fontosabb, hogy az irodalmi idézet szerepel I. Iszmáil (Ismâ‘îl), szafavida sah (1501–1524) Kanszu Gavri (Kansu Gavri) mameluk uralkodónak írt levelében is, amelyben többek között a Muhammed Sejbáni özbeg kán felett az 1510-ben, Merv mellett aratott diadalról is beszámol.³³ Mindez teljesen más megvilágításba helyezi a Szülejmán versében szereplő irodalmi utalást, hiszen az, hogy a szultán fő ellenfele kapcsán használja a minden valószínűség szerint tőle kölcsönzött irodalmi megoldást, és Ali versének sorait a síita uralkodó ellen fordítja, retorikai szempontból még erőteljesebbé teszi a szóban forgó sorokat. Szülejmán gazelje abban is hasonlít a korábban említett, hasonló hangvételű versekhez, hogy egyszerű versmértéket használ (*remel-i müszemmen-i mahzûf*), többes szám első

*Kellesin kâldurmağa yerden ‘adûnuñ her zamân
 Kômaz elden nîzeler hâzır tutar her birümüz
 Hâşmınuñ kanın şarâb u kellesin sâğâr kılup
 Şohbet-i hâş itmege meydân olupdur yerümüz
 Yüz çevirse kaçsa düşmen yine tîz girür ele
 Çünkü olmışdur bizüm bir yâreliñ nahcîrümüz
 Geh şecâ‘at gösterür gâhi Muhibb merdânelik
 Kim ezelden böyle telkîn eylemişdür pîrümüz
 „Kardunk vért inna, sietne, cêlja a nemlét,
 Nyilunk egyenesen röppent, elragadja az ellenség lelkét.
 Szomjazzuk a vért, egy nagy csapat öldöklő vagyunk,
 A csata napján csak ez foglalja le az elmét.
 Az ellenség fejét a helyéről levágni törekszünk,
 Kezünkblől percre se tesszük le a törpengét.
 Az ellenség vére a borunk, koponyája a kupánk,
 Különös lakoma, helye a csatatér, úgy képzelnéd.
 Ha megfutamodik is az ellen, hamar kézre kerül,
 Sebzett vad mind, s mi levadásszuk a gyengét.
 Muhibbí hol bátorságát, hol vitézségét mutatja,
 Ezt tanítja nekünk mesterünk, köszönjük segedelmét.”
 Ld. Coşkun Ak, *Muhibbi divanı*. Trabzon, 2006, 363.*

³² ‘Abd al-Husayn Navâ‘î, *Asnâd va mukâtabât-i târihî-yi Îrân az Tîmûr tâ Şâh Ismâ‘îl*. Tehran, 1341/1963, 611.

³³ ‘Abd al-Husayn Navâ‘î, *Şâh Ismâ‘îl Şafavî. Macmû‘a-yi asnâd va mukâtabât-i târihî bi-hamrâh bâ yâddaşthâ-yi tafşîlî*. Tehran, 1368/1989, 95. Köszönettel tartozom Colin P. Mitchell-nek, hogy felhívta a figyelmemet könyvének arra a részletére, melyben a kérdéses idézetről szó esik. Colin P. Mitchell, *The Practice of Politics in Safavid Iran. Power, Religion and Rhetoric*. London–New York, 2009, 38.

személyben íródott, és szókészletében, képi világában egyértelműen a hitetlennek elleni harcként bemutatott háború dominál.

A már emlegetett idézet arra utal, hogy Szülejmán verse valamikor a mervi csata után keletkezhetett. Teljesen biztosan később, valószínűleg a szafavidák elleni 1534-es hadjárat környékén születhetett Szülejmán egy másik gazelje, amely egyértelműen a hitetlennek ábrázolt kizilbasok elleni hadjáratot állítja a középpontba.³⁴ Akárcsak a szultán másik, hasonló gazelje, ez a vers is egyszerű versmértékre épül (*remel-i müszemmen-i mahbûn*), többes szám első személyben készült, nyoma sincs benne a hagyományos gazelekre jellemző retorikai sokszínűségnek, a nyelvezete egyszerű, a háborúról szól, melyben az első kalifákon keresztül a szerző isteni segítséget remél, és propagandaszöveggént is felfogható.

Feltétlenül az I. Ahmed verséhez hasonló hangvételű gazelek sorába tartozik Gázi Giraj, Gazájí (Ġazî Giray, Ġazâyî; megh. 1607) krími tatár kánnak a harcostársakat Buda alá szólító, harcra buzdító verse.³⁵ A kán gazeljére illik

³⁴ *Allah Allah deyelüm sancağ-ı şâhî çekelim
Yürüyüp her yânededen şarka sipâhî çekelim
İki yerden kuşanalum yine gayret kuşağın
Bulaşup toz ile toprağa bu râhî çekelim
Pâymaî eyleyelim kişverini sürh-serin
Gözüne sürme deyü dūd-ı siyâhî çekelim
Bize farz olmuş iken olmamız islâma zahîr
Nice bir oturalım bunca günâhî çekelim
Umarım rehber ola bize Ebû Bekr ü Ömer
Ey Muhibbî yürüyüp şarka sipâhî çekelim
„Azt kiáltuk: Allah, Allah, s emeljük magasba a hadi jeleket!
Gyűljünk össze mindenhonnan, vezessük keletre a sereget!
Ne habozzunk, kössük fel újra hát az eltökéltség övét!
Porral borítva járjuk az utat, szegezzük előre a tekinteteket!
Tapossuk lábbal, igázzuk le a piros sapkások földjét!
Fekete füst lesz a festék, azzal fessük ki a szemeiket!
Kötelesség lett volna bár, de az igaz hitért nem szálltunk síkra,
Minek üldögélünk itt tovább? Ne szaporítsuk a bűnöket!
Remélem, vezetőnk lesz Ebû Bekr és Ömer
Gyerünk Muhibbî, hamar, vezessük keletre a sereget!”
Ld. Ak, i. m., 562–563.*

³⁵ *Biz mücâhid kuluñız terk ederüz cân u seri
Pâdişâhum ne deyem soñra duyarsañ haberi
Kaçmañız tığ u teberden çalışuj dîn yolına
Ol benüm boynuma ger varise anuj zararı
Biz de ikdâm ederüz varmağa bir gün ilerü
Girü kalmaz Budine her kimüñ olsa cigeri
Mâcerâ-yı seferiñ derdini ben şerh etsem
İstimâ' edene te'şir ede ol gam eşeri
'Azm eder oldı Ġazâyî sefere sulţânım
Kıl anja hayr du'â ol da kuluñdur iş eri*

az eddig említett költemények szinte valamennyi jellemzője. A versmértéke (*remel-i müszemmen-i mahbún*) könnyen kezelhetőnek számít, a háborúról szól, melyet hitharcosok (*müdzsáhid; mücâhid*) vívnak a hitetlenek ellen, egyszerű török nyelven íródott és retorikailag lapos. Az egyetlen szempont, amelyben különbözik az eddig említett, hasonló témájú és hangvételű gazelektől, az talán az, hogy nem politikai propagandaként is értelmezhető költeményről, hanem sokkal inkább evilági uralkodónak tett hűségeskürről van az esetében szó, ami minden bizonnyal annak következménye, hogy szerzője elismert egy maga fölött álló evilági urat.

Az eddig említett néhány vers – s rajtuk kívül még jó pár, elsősorban török uralkodók által jegyzett költemény – nem illik bele a gazel-költészet hagyományos kategóriáinak egyikébe sem. Minden kétséget kizáróan nem szerelmes, nem korhely, és nem bölcsekedő hangvételben készültek. Közös tulajdonságaik alapján önálló csoportba sorolhatók, amelyet – Szehi bej szóhasználatát kölcsönözve – talán a *merdâne*, vitézi terminussal lehet leírni. A *merdâne* gazel török találmány, nincs előzménye abban az Abd ar-Rahmán Dzsámi munkásságával lezáruló korszakban kanonizálódott perzsa költészeti hagyományban, amelyből a török klasszikus rendszerek leágaztak. Míg a perzsa hagyomány keretein belül tevékenykedő költők, akik sok esetben hivatásszerűen űzték a költészet mesterségét, igyekeztek minél szorosabban igazodni a hagyomány írott és íratlan szabályaihoz, addig a 15–16. században kialakuló török irodalmak amatőr és hivatásos alkotói ezeket a szabályokat némileg könnyedebben kezelték. Tehették ezt többek között azért, mert bár a szabályok nem változtak meg, pusztán az a tény, hogy a klasszikus költészetet már nem perzsául, hanem törökül művelték, új költői lehetőségeket kínált. A fokozatosan megszilárduló török irodalmi hagyományok kitágították a klasszikus költészet *mundus significans*-át, amelybe jellegzetesen török elemek, például szólások és közmondások is bekerültek. A *merdâne* gazelek egyszerű nyelvezete, retorikai fakósága, első személyben írt szövege és a harcot, háborúzást ábrázoló képei a török népköltészet, a hősi eposzok világát idézik, különösen az olyan sorokat, mint amilyenek az alábbi, a *Köroğlu* hőseposz azeri változatában olvashatók:

„Én, a szolgád, hitemért bíz odaadnám fejemet,
Szavaim halld, padisáh, mit rabod elmond teneked.
El ne fuss, penge, ha sújt, ó, te segítsd csak hit ügyét,
Életet, hogyha akar, majd adom én ím enyimet.
Biza mennénk mi is immár, ha elindulna a had,
Budavárhoz jön a bátor oda várlak titeket.
Hadak útján sok a gond, baj, akadályból van elég,
E mesém nézd, szomorú lesz, s por ül meg szívetek.
Hogy elindulna Gazájí, megy-e vajh már a sereg?
Uram, áldd meg rabodat, kérem e nagy-nagy kegyedet!”

Ld. İsmail Hikmet Ertaylan, *Gâzi Geray han hayâtı ve eserleri*. İstanbul, 1958, 37–38.

*Məndən salam olsun əcəm oğluna
Meydana girəndə meydan mənimdi!
Qıratım köhləndi, özüm qəhrəman,
Çalıram qılınçı düşmən mənimdi!*

*Meydana girəndə meydan tanıyam,
Haqqın vegisinə mən də qanıyam;
Bir igidəm igidlərin xanıyam,
Bu ətrafda bütün hər yan mənimdi.*

*Adımı soruşsan, bil, Rövşən olu,
Atadan, babadan cinsim Koroğlu,
Mənəm bu yerlərdə bir dəli, dolu,
Gündoğandan ta günbatan mənimdi!*³⁶

„Békés üdvözetem Irán fiának,
Harcba indulónak. A harctér enyém!
Kirátom³⁷ nemes vér, magam meg vitéz,
Kirántom szablyámat, a siker enyém!

Harcba indulónak tanítok harcot,
Én is elszedem ám a jogos sarcot!
Én is vitéz vagyok, forgatok kardot,
E környéken minden csakis az enyém!

Ha nevemet kérded, tudd meg, Rusen volt,
Koroğlu vagyok most, ösömtől, apámtól,
Én vagyok, ki nem fél harctól, csatától,
Kelettől nyugatig minden az enyém.”³⁸

A *Koroğlu* eposzciklus és a hozzá hasonló, proszimetrikus hősi eposzok az Anatóliától Közép-Ázsiáig terjedő térségben számos török népnél ismertek. Ezekben a szövegekben a prózában elmesélt történetet sokszor szakítja meg a szereplők versben elmondott, hosszabb-rövidebb monológja. Mivel a hősi eposzok középpontjában a főszereplők kalandjai, vitézi tettei, csatái, párviadalai állnak, a szövegekben elég gyakran fordulnak elő a fenti idézethez hasonló versek. Az ilyen rímes monológok egyszerű nyelvezetű költemények, első sze-

³⁶ *Koroğlu dastanı*. Tərtib edənlər Hüseyn İsmayilov–Əziz Ələkbərli. Bakı, 2009, 18.

³⁷ Az eposz főhőse, Koroğlu lova.

³⁸ *Koroğlu. Azerbajdzsáni hősi eposz*. Ford. Adorján Imre–Puskás László. Budapest, 2008, 44.

mélyben szólalnak meg, retorikailag laposak, és a harcról, a vitézségről szólnak. A kutatás jelen fázisában nem állítható teljes bizonyossággal, hogy a *merdâne* gazelek a proszimetrikus hősi eposzok vitézi monológjainak tükörképei volnának a klasszikus rendszerben, de a török díván költészet és a folklór kölcsönhatásainak és a két költeménytípus hasonlóságainak ismeretében a két műfaj kapcsolata nem is zárható ki.

An Ottoman Sultan's poems related to Hungary

Benedek PÉRI

Sultan Ahmed I (1603–1617) like many other members of his family was active as a poet and composed gazels under the pen-name Bahtî. Compared to the output of previous rulers like Yavuz Sultan Selim “Selîmî” (1512–1520) and Kânûnî Sultan Süleymân “Muhibbî”, Ahmed was not a prolific poet. Nevertheless, his small volume of poems contains two ghazals related to events in Hungary. One of them celebrates the occupation of Pest, the other is connected to the successful sieges of Visegrád and Esztergom. These ghazals do not fit into the traditional categories of ghazal poetry. These poems are composed in an easy to understand language in the first person, they are about fighting and war, and they are rhetorically flat. Through analysing poems showing very similar features written by Turkish/Turkic rulers the present paper argues that these poems belong to a separate style of ghazals which could be termed *merdâne* (‘courageous’).